

ADALÉKOK A XVIII. SZÁZADI HAJDÚDOROGI CIRILL BETŰS IRATOKHOZ

UDVARI ISTVÁN

1984 októberében az interetnikus kapcsolatokról Miskolcon tartott néprajzi tanácskozáson számoltam be a kárpátukrán (ruszin) írásbeliség körébe tartozó hajdúdorogi provenienciájú, XVIII. századi cirill betűs iratokról.¹ Ott és másutt is kísérletet tettem a cirill betűs források tágabb művelődéstörténeti háttérének felvázolására.² A cirill betűs hivatalos dokumentumok nyelvészeti szempontú elemzése, értékelése során, s azt megelőzően is,³ többször találtam az iratok eredeti lelőhelyét, jelentős részük keletkezési helyét – Hajdúdorogot – érintő nyelvi, népességtörténeti adatokat is. *Hajdúdorog* településtörténete részleteiben kidolgozatlan, ezzel is összefüggésben eltérőek a kutatói vélemények a hajdúváros lakóinak etnikai hovatartozásáról. Nem tisztázott egyértelműen mikor, milyen körülmények között telepedtek Dorogra rácok (szerbek), milyen szerepük volt a település népiségtörténetében.⁴ Szórványos adatok felhasználásával, levéltári kutatások nélkül olyan felfogás is létrejöhetett, mely szerint Dorog XVIII. századi lakossága román és ukrán volt.⁵ Az északkelet–magyarországi térségben egykor élt ukrán szórványlakosság és a görög katolikus népesség teljes azonosításából pedig olyan

1. Vö. *Udvári I.*, 1984. 135–146.
2. A XVIII. századi dorogi és szabolcsi cirill betűs anyagok a korabeli görög katolikus egyházi-hivatalos írásbeliség termékeinek minősíthetők. A munkácsi egyházmegye latin melletti fő igazgatási nyelve egy olyan nyelvváltozat volt, mely a liturgikus egyházi szláv nyelvhez, a kárpátaljai ukrán népnyelvhez és a korabeli galíciai ukrán irodalmi nyelvhez egyaránt kapcsolódott. E több nyelvi réteget szintetizáló nyelvváltozat tulajdonképpen a korabeli ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai változatának tekinthető. A latin mellett e nyelvet használták a szerzetesek, papok az egymás közötti levelezésben, e nyelven tanítottak a monostori iskolákban, a munkácsi, ungvári szemináriumban. E nyelv azonban kizárólagosan csak az egyházi-vallásos szférában érvényesült, a világi adminisztrációban, a vármegyék írásbeliségében cirill betűs írásmódjánál fogva sem játszhatott szerepet. Annak ellenére pl., hogy Zemplén megye északi részén jelentős számban éltek ukránok, Zemplén vármegye levéltárában egyetlen cirill betűs, ukrán nyelvű irat sincs. A szóban forgó cirill betűs emlékek végső soron a hajdúsági és szabolcsi magyar görög katolikus lakossághoz és a szabolcsi ukrán szórványnépességhez kapcsolódik. Ez utóbbiak a XVII–XVIII. században telepedtek meg Szabolcs megyében. Megjelenésüket az motiválta, ami végső soron lehetővé tette a hajdúk és a tírpák-szlovákok e régióba történő telepítését – a történeti Szabolcs megye déli részének szinte teljes elpusztulása a XVI. század végén, s a XVII. század folyamán.: Vö. még *Udvári I.*, 1985. 24–31.; *Udvári I.*, 1986.; *Udvári I.*, 1987.
3. Az elemzett cirill betűs forrásaimat rendezetlen, feldolgozatlan levéltári fondokban az iratok egyenkénti átnézésével gyűjtöttem. Vö. *Cselényi I.*, 1983. 332–335.
4. *Karácsony J.*, 1924. 17–20.; *Dávid Z.*, 45–50, 77. *Rácz I.*, 1969. 29, 122–123.; *Sasvári L.*, 1984. 148.; *Sasvári L.*, 1977. 22–29.; *Timkó I.*, 1971. 443.
5. *Böhm V.*, 1897. 109, 114.; *Grigássy Gy.*, 1913. 26–27.

nézetek születtek és élnek ma is, melyek Hajdúdorog XVIII. századi népét ruszinoknak tekintik, mai lakosságát pedig elmagyarosodott ruszinoknak.⁶

A kezemen járt, Dorog népéhez kapcsolódó, nagyrészt magyar nyelvű levéltári anyag alapján azt állapíthattam meg, hogy a XVIII. században a hajdúvárosnak szerb (rác) etnikumhoz tartozó, szerbül (rácul) beszélő lakossága nem volt. Hodinka Antal is felfigyelt arra, hogy bár a korai, kéziratos dorogi szertartási könyvek szerb redakciójú egyházi szláv nyelven íródtak,⁷ szerb nyelven semmilyen egyéb dorogi iratot nem talált, ellenben ugyanabból a korszakból a településről feltűnően nagyszámú magyar nyelvű irat maradt fenn – így pl. a munkácsi püspöki levéltár XVI–XVII. századi magyar nyelvű anyaga többségében hajdúdorogi provenienciájú.⁸ A XVIII. században Dorogra, Böszörményre vonatkoztatva a *rác* szó vallást, esetleg egy távolabbi népi származást jelölt.

A forrásokban felbukkanó *rác* szó már 1667-ben is egyértelműen vallást jelöl. Ebben az évben *Serfőző István* dorogi főhadnagy jelenti és tudtul adja, hogy a helyi oláhok képviselőivel nemzetes *Nagy Andrással, Papp Andrással, Harsány Péterrel, Hunyadi Mihállyal* megegyezés történt, hogy az oláhok rendjén lévő prédikátor mikor, milyen formában használhatja a templomot. Az oláh prédikátor arra kapott lehetőséget, hogy *utrenye* után szabadon prédikálhasson, s minden második vasárnap pedig liturgiát végezhesen. A jelentésből kitűnik, „szép renddel megengedtük (a dorogi rácok) a nemzetes oláh rendben lévőnek, . . . hogy az oláh prédikátor, a dorogi rác rendben lévő prédikátorok, a mi módunk szerint prédikáljon, szép renddel különben sem templomot, sem fizetést meg nem engedünk”⁹ (Vö. Függelék I.). Ha feltételezzük is, hogy az „oláh” nemcsak vallási hovatartozást jelöl, a magyar képzésmódot mutató „román” nevek azt is megmutatják, hogy magyar nyelvű közösségekben keletkeztek. Ismeretes, a nevet, mint megkülönböztető, identifikáló elemet nem az illető egyén vette fel, hanem attól a közösségtől kapta, amelyben él. A név, mint társadalmi produktum elsősorban nem az egyénre, hanem az azt létrehozó közösségre jellemző. „A rác és oláh nyelven valóknak templomban való szolgálatoknak rendinek” szabályozása később is szóba került.¹⁰

Hajdúdorog a XVII. század első harmadában integrálódott a rutén többségű munkácsi püspökségbe. A *ruthen(us)* (magyar nyelvű forrásokban: orosz) elnevezés Dorogra vonatkoztatva a 40-es évektől, Olsavszky Mihály püspöksége idején fokozatosan kiszorítja a *rascianus*, *rác* szót. A munkácsi püspökségben erre az időre esik az unió általánossá válása, a rutén papság műveltségbeli, anyagi tekintélyének növekedése, az egyházmegyei kormányzat és intézmények fokozatos, római katolikus mintára történő kiépítése. Olsavszky 1744-ben Munkácson papnevelő intézetet létesített.¹¹

Az 1747-es kongrua kiegészítés ügyében a Helytartó Tanács rendeletére, vármegyei tisztviselők bevonásával készített összeírás pl. még *rác papról, parochiáról* szól.¹² Hajdúdorogon a XVII. század második felétől két görög szertartású parochia állott fenn és működött, – egy egyházi szláv liturgiai nyelvű rácnak, később ruténnek nevezett egyházközség, és egy román liturgiai nyelvű oláh parochia. A két egyházközségnek közös temploma, anyakönyve volt. Hasonló jelenség figyelhető meg Hajdúböszörményben is,

6. Grigássy Gy., i. m.; Duchnovics A. V., 1967. 494.; Haraksim A., 1961. 111.

7. Hodinka A., 1910. 230.

8. Hodinka A., 1913. 18. 19. sz.

9. Hajdúdorogi Püspöki Levéltár (továbbiakban HPL) Fasc. 2. N. 9. 1667.; Vö. Benkő L., 1976. 378.

10. Komáromy A., 1898. 25.

11. Hodinka A., i. m. 230–233.; Karácsonyi J., i. m. 22–23.; Vö. még: Mészáros Károly önéletrajza. Bevezette, sajtó alá rendezte Csorba Cs., Debrecen, 1974. 21, 28, 59, 61.

12. Ember Gy., 1947.

ahol az oláh lelkészség nem érte meg a XVIII. század második felét.¹³ A XVIII. századi Dorogra vonatkozó források *rasciánus*, *ruthénus*, *valachus*, *rác*, *orosz*, *oláh* jelzőiből, megnevezéseiből elsősorban liturgiai és egyházszerkezeti eltérésekre kell gondolni, s nem különböző etnikumokra. A rutén vagy orosz jelző és megnevezés, látjuk népiségtörténeti háttér nélkül, elsősorban adminisztratív, egyházszerkezeti tényezők folytán terjedt ki Hajdúdorogra és lakosságára.

A magyar liturgiai nyelv előtörténetét kutató Böhm János az 1760-as években Hajdúdorogon lejátszódó reunionizáló mozgalomhoz kapcsolódó vizsgálatok jegyzőkönyveit felhasználva messzemenő, sokat idézett népességtörténeti megjegyzéseket tett. Az itt jelzett dorogi liturgiai és egyházszerkezeti háttérrel nem ismerve, szörványos adatok felhasználásával írta: „Ha Dorog már a múlt században tősgyökeres magyar ajkú hívekből állott, kérdem, hogy értsük az 1767-ben Dorogon működött királyi bizottság azon rendelkezéseit, hogy a főbíró mindenkor ruthén, az első tanácsos pedig oláh legyen? Csodálatos, hogy ez a delegált bíróság magyar lakosokról hallgat!”¹⁴

1782-ben, mikor II. József császár felvilágosult abszolutista egyházpolitikai elképzeléseinek előkészítéseként parochia-rendezést írt elő,¹⁵ Kopcsay János dorogi parochus-esperes a két hajdúdorogi parochia egyesítését javasolta. Reflexióiban a dorogi lakosság nyelvi hovatartozásáról, a különböző szertartási nyelvek használatáról is szólt. Dorogon a parochia-egyesítést szükségessé teszik „... a hely, a communitas, a rítus egysége, nem különben a nyelv indentitása, mert ugyanis mindkét dorogi egyházközségben egyedül a magyar nyelv divatozik, e nyelv használatos a köznyelvben a lakosok között, a prédikálásban, e nyelven történik a gyóntatás, a haldoklók ellátása; a rutén és oláh nyelvek használata csak a liturgia végzésében érvényesül . . . a parochusnak két káplánja kell legyen, egy ruszin és egy oláh, akik vasárnap felváltva miséznének . . .”¹⁶

A források tükrében magam részéről Dávid Zoltánnal értek egyet, aki Hajdúdorog népességtörténetéről írva, Dorog lakosságát a vizsgált időszakban magyarnak tekinti. Dorog népét magyarnak mondja az 1773-as *Lexicon locorum* is, jöllehet több más Szabolcs megyei helységet idegen nyelvűnek jelez.¹⁷

Az egyházi előírásoknak megfelelően a XIX. század elejéig rutén nyelven, cirill betűvel vezették a hajdúsági görög katolikus eklézsiák anyakönyveit. Hajdúdorog 1810-ig, Hajdúböszörmény 1812-ig cirill írással vezetett matrikulái egyértelműen a két város görög katolikus népességének magyar népiségét mutatják, amelybe ukrán és román elemek integrálódása is nyomon követhető. Enyhe rutén és román bevándorlás világi összeírásokban is megfigyelhető. E beszivárgást a közös vallás és iskoláztatás, a közös szokások és ünnepek is motiválták.¹⁸ Szabolcs megyei községekhez hasonlóan, a hatvanas években Dorogon is történtek ugyan kísérletek az anyakönyvek magyar nyelvű vezetésére, de ezek nem jártak eredménnyel. A munkácsi püspökség adminiszt-

13. Vö. A Böszörményi Görög Rendű Ekklesianak volt Allapottyaról való előadás 1760 körüli részletével: ekkor (XVII. század vége) meg nem elégették a Böszörményiek egy Pappal, hanem a Rátz paphoz még Oláh papot is hoztak magoknak fele bérre, azaz, hogy a két papok között minden jövedelem kétfelé osztassék, amint a *Protocollum* bizonyította . . . ez így volt még 1708-dik esztendőben. A Rátz pap azon a helyen lakott, amelyet most tollünk elvették, az oláh pap hol lakott legyen, nem tudatik. Hajdúböszörmény Parochiális Irattár. 1700–1800 évi iratok.

14. Böhm V., i. m. 114, 119. Vö. még: Grigássy i. m. 26–27.

15. Vö. Kosáry D., 1983. 377–378.

16. HPL Fasc. 6. N. 24, Fasc. 7. N. 29. 1782.

17. Dávid i. m. 46–49, 77.; Paládi-Kovács A., 1973. 337–339.

18. Dávid i. m. 53.; Mészáros i. m. 10–11.

rációs, igazgatási nyelve a latin nyelv mellett a rutén nyelv volt.¹⁹ A század kilencvenes éveiben bevezetett *Halál oka* (ruténul: *kacsesztvo szmertyi*) rovatban viszont az elhalálozást kiváltó tényező általában magyarul tűnik fel.

Az 1750-től megőrződött dorogi anyakönyvekben a 70-es évek végéig gyakran figyelhetők meg magyar keresztnévi formák is, ugyanakkor ruszin népnyelvi alakok egyáltalán nem fordulnak elő. Az 1777 és 1793 között Hajdúdorogon működött Kopsay Jánosnál következetesen kanonizált egyházi szláv keresztnévi formák szerepelnek, de a családnevek lejegyzésére a magyar ábécéből kölcsönzött diakritikus jeleket (pont, vessző) alkalmazott, hogy az *á, é, ő, ö, é* hangokat tartalmazó neveket adekvátan lejegyezhesse. Csak utalhatunk rá, hogy a magyar eredetű sor fölötti segédjelek vesszők, pontok szórványosan már 1750-től jelen vannak Dorog, Böszörmény anyakönyveiben, rendszert azonban csak Kopsay Jánosnál alkotnak.

A ruszin anyanyelvű bejegyzők anyanyelvjárásuk fonetikai rendszerétől, magyar nyelvtudásuk fokától eltérő alakban jegyezték le a magyar hely- és családneveket. A dorogi, böszörményi anyakönyvekben tükröződik a hajdúsági *i*-zés, az *é* diftongikus ejtése stb. Az anyakönyvekből kitűnik, hogy egyes magyar hely- és családnevek lejegyzése nem volt problémamentes, egyik-másik családnévnek 4–5 cirill betűs változata is van, a Hajdúságban nagy megterheltségű Görög családnévnek pedig több mint tíz (!) átírása is megfigyelhető.

Csak érdekességként említem, hogy Hajdúdorog szülőltének, a magyar felvilágosodás neves irodalomszervezőjének, újságszerkesztőjének, nevelőjének, az ún. Debreceni Grammatika egyik szerkesztőjének, *Görög Demeternek* a neve a születési anyakönyvbe olyan változatban került bejegyzésre, mely a magyar *ö* betű nyomát viseli.²⁰

Dávid Zoltán idézett tanulmányában érthetetlennek találja, „hogy a hajdúdorogi anyakönyvek 1812–1821 között beiktatott Natio rovatában csak három megjelölés fordul elő: „Ruthenus”, „Valachus” és főleg a reformátusoknál „Zingarus” (!) – magyar egyetlen egyszer sem.”²¹ Áttanulmányozva az anyakönyvek cirill betűvel vezetett részeit is megállapíthattam, hogy a rutén, oláh minősítés 1774-ben tűnik fel először, s 1775-től válik általánossá. A rutén, oláh szavaknak megfelelő szláv szavak kezdetben a szociális állapotot jelző *kondició* (ruténul: *kondicija*) rovatban szerepelnek. Egy bizonyos idő után pedig a születés (ruténul: *rozszesztvo*) rubrikában kaptak helyet, majd pedig a *születést, nemzet(ség)et* jelentő *rod* rubrikában. Csak utalhatunk rá, hogy a szláv *rozszgyesztvo* (születés) és *rod* [születés, nemzet(ség)] is a latin *natio* szó tükörfordításainak bizonyulnak. A korabeli latin nyelvben a *natio* szó jelentése többek között a következők: 1. születtetés, születés, 2. nép, nemzet, 3. bizonyos felekezeti emberek, felekezet, 4. mód; stb.²² A rutén, oláh szavaknak megfelelő szláv bejegyzésekkel azonos rovatban cigány, görög, pápista, lutheránus, római (katolikus), kálvinista – tehát vallásra, felekezetre vonatkozó minősítések találhatók csupán. Hogy a ruthén szó mindössze vallási, felekezeti (az oláhval szemben szertartási–nyelvbéli, rítusbéli hovatartozást jelölt, szépen mutatják az ilyen típusú bejegyzések: *eltemetve*: Maró János *kondíciója*: nánási özvegy; *születés, nemzetség (rod)*: rutén vagy római (1797). A valach paróchia 1821-es megszűnésével a Ruthenus, Valachus minősítésnek nem volt többé funkciója, nem is figyelhető meg többé.

A demokratikus vonásokkal telített, katonai jellegű közigazgatással bíró, csak görög katolikusok lakta hajdúváros a XVII. századtól fontos egyházigazgatási központ is volt, s lélekszámánál, gazdasági erejénél, földrajzi fekvésénél fogva megkülönböztetett

19. Vö. 2. jegyzet

20. Vö. Magyar Életrajzi Lexikon I. 616–617.; Magyar Irodalmi Lexikon I. 405.

21. Dávid i. m. 77.

22. Vö. Márton J., 1818. 2o8.

szerepet játszott a munkácsi püspökség történetében.²³ Megalapozottak azok a vélemények, amelyek a munkácsi egyházmegye kanonizálását, az egri római katolikus püspökségtől való függetlenítését szükségesnek tartó és szorgalmazó Mária Terézia-féle álláspont kikristályosodását, az 1765-ös hajdúdorogi unióellenes mozgalommal hozzák összefüggésbe.²⁴ A kegyúri jogokat gyakorló város csak magyarul jól tudó, ezenkívül a rutén parochiára csak nőtlen papot fogad.²⁵ A XVIII. században Dorogon működött lelkészekről megállapítható az is, hogy ukrán falvakból származtak. Hajdúdorog jelentősége, szerepe pl. a XVIII. század második felében abból a körülményből is látszik, hogy parochusai kivétel nélkül magas műveltségűek voltak, vagy Nagyszombaton végeztek, s a teológiai és bölcsészeti tudományok doktorai voltak, vagy pedig Bécsben iskoláztak, mint pl. Petkovszky János, Kopcsay János a Pázmáneumban, Tarkovics Gergely a Barbareumban. A dorogi rutén parochia lelkészei Alsó-Szabolcs és a Hajdú Kerület főesperesi tisztségét is betöltötték, de csak az alsó-szabolcsi parochiákat igazgatták közvetlenül.

A cölibátus tényével, s magas műveltségükkel is összefüggött, hogy Dorogról elkerülve a lelkészek előtt nyitva állt az érvényesülés kapuja. Petkovszky János,²⁶ Szabados György²⁷ püspöki helynökök, Udvari Illés (káplán), Kopcsay János²⁸ munkácsi teológiai tanárok lettek, az utóbbi egy időben az ungvári szeminárium prefektusi tisztségét is betöltötte. Bacsinszky András,²⁹ Tarkovics Gergely³⁰ a püspöki székbe emelkedtek. Tarkovics Gergely több mint tíz évig (1804–1815) töltötte be a budai Egyetemi Nyomda ruhát, valach, illír cenzori tisztségét.³¹

Ismeretes az ideológiai funkciók, a vallás, az egyház, a tudományok és oktatás szoros kapcsolatánál fogva, az előbbieket maradó hatást gyakoroltak a késő feudális társadalom minden szektorában. A XVIII. század utolsó évtizedéig a magyarországi egyházak felekezeti különbség nélkül, szervezetileg és közvetlenül átfogták az iskolát, sőt, nagyrészt a tudományt, az irodalmat, a művészetet is.³² Törvényszerű, hogy Hajdúdorog változatos egyházi története nem múlt el nyomtalanul. A hajdúvárosnak a rutén többségű és rutén jellegű munkácsi egyházmegyébe történő integrálódása, a ruszin származású egyházi értelmiség működése az iskoláztatásban is kifejeződött. Sasvári László kutatásaiból ismeretes, hogy a fenti hatást a hajdúdorogi népnyelv is visszatükrözi.³³

Az egyházi főhatóságok elvárásainak megfelelően a román nyelv elemei a XIX. század elejéig,³⁴ az egyházi szláv nyelv, majd az orosz nyelv tanítása 1849 után is, egé-

23. *Hodinka A.*, 1911. 72. 103. 108. 137.; *Vö. még Hodinka i. m.* 1910. 295, 705.

24. *Duliskovics J.*, 1877. 176–177.

25. *Böhm.*, i. m. 110.; *Grigássy.*, i. m. 23–24.; *HPL Fasc. 12. N. 10.* 1777.

26. *Duliskovics.*, i. m. 227.; *Vö. még Ember.*, i. m. 97.

27. *Basilovits J.*, 1799. Pars III. Cap. VII. 86.; *Duliskovics*, i. m. 192.; *Hodinka A.*, 1910. 706–709.

28. *Udvari I.*, 1985.; *Udvari I.*, 1987.

29. *Szinnyei J.* 324–325.

30. *Duchnovics, A.*, 1967.

31. *Király P.*, *Der ruthenische Buchverlag in Ungarn und die Universitätsdruckerei von Ofen. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae Sectio Historica.* tomus XXI. 15.

32. *Vö. Kosáry.*, i. m. 69.

33. *Sasvári L.*, 1977. 325–335.; *Sasvári L.*, 1979. 231.; *Sasvári L.*, 1982. 102–104.

34. A XVIII. század végétől akadozott a valach parochia működése. 1812-ben Bányai András esperes hivatalára szerinti a valach-parochust. Ez magyar nyelvű válaszában leírja, hogy az oláh prédikáció ellenzésre talált, s mivel a (rutén) esperesek nem hagytak teret a működésnek, s nem becsülték, a magyar nyelvű prédikálással is felhagyott. *HPL Fasc. 21. N. 67.* 1812.; Ugyanebben az évben a Dorog város tanácsa oláh kántort kér, mivel az „oláh kántor alkalmatlan voltát némely előjárók felfedezték, annak változását sürgetik.” *HPL Fasc. 21. N. 71.* 1812.

szen 1861-ig folyt. Hajdúdorogon a XVIII. század 60-as éveitől rutén és román nyelvű kántorképzés is folyt. Ez kezdetben csak az alsó-szabolcsi vagy dorogi esperesség igényeit elégítette ki, később kárpátukrán etnikai területekről is érkeztek ide tanulók. Ilyen esperesi kerületi iskolák működése – a legelmaradottabb és legszegényebb máramarosi, verhovinai területek kivételével – a legtöbb esperességből adatolható. Hogy meddig képeztek kántorokat, azt nem sikerült megállapítani, a munkácsi egyházmegye 1847-es schematizmusa az egyházmegyéből csak Hajdúdorogról jelez 4 osztályos (capitális) iskolát, feltételezhetően ekkor is folyt a városban kántorképzés. A kántorképzés, amint azt Bacsinszky András 1792-es levele bizonyítja, Dorognak társadalmi szintű kapcsolatokat teremtett a munkácsi egyházmegye egyéb területeivel is (vö. Függelék II.).

Az iskolai orosz–szláv oktatás a liturgiában való aktív részvételhez szükséges imák, egyházi énekek megtanítására szorítkozott. Hasonló jelenség figyelhető meg a dél-szabolcsi falvak görög katolikus iskoláiban is (vö. Függelék III.).³⁵

A XIX. század harmincas éveiben, de különösen az évtized végén a rutén klérus, – a nemzeti törekvések kezdeti megnyilvánulásaként lépéseket tett az iskolaügy fejlesztésére. E ponton azonban szembetalálta magát a magyar nyelv politikai jogaiért küzdő középnemességgel. A magyar uralkodó osztály ugyanis, a szláv mozgalmak analógiája alapján veszélyesnek tartotta a görög katolikus (= orosz) iskolaügy fejlődését. Ezt a magyar nyelv terjedésével szemben álló lépésnek tekintette. Különösen élesen lépett fel a rutén iskolaszervezéssel szemben Zemplén megye. A zempléni rendek törvénytelennek tekintették ezt az iskolaszervezést, és azt a határozatot hozták, hogy olyan polgári iskolákat kell a ruténlakta területeken szervezni, amelyekre nincs hatása az „orosz” (görög katolikus) papságnak, melynek befolyását a vallásoktatásra kell korlátozni.³⁶

A vezető rutén egyházi értelmiség a meglévő kereteken belül, a Hajdú Kerületben, Szabolcs megyében, így Dorogon is bővíteni kívánta a rutén nyelv iskolai használatának körét. E törekvésekre, melyek végül is nem realizálódtak: a Hajdú Kerület és Zemplén megye már megszületésükkor reagált (vö. Függelék IV., Függelék VI.). Zemplén megye és a Hajdú Kerület levélváltásából az is kiderül, hogy a Hajdú Kerület a kérdés megoldásának kulcsát a magyar nyelvnek a görög katolikus egyházi szertartások körébe történő felvételében látta. A Kerület azt is közölte, hogy a következő, 1842–43-as országgyűlés utasításai közé is felveszi a liturgikus nyelv és fordítások ügyét (Vö. Függelék V.). A Hajdú Kerület válaszleveléhez mellékelte Dorog városának az iskolai oktatás nyelvéről megküldött tájékoztatását is (vö. Függelék VI.). A dorogi görög katolikus magyarok iskoláztatásának ügyéről, Zemplén megyének a kérdésben elfoglalt álláspontjáról tudósított Kossuth lapja, a Pesti Hírlap is.³⁷ Zemplén megye 1841. szeptember 21. tartott közgyűlésén is megfogalmazást nyert, hogy a Hajdú Kerülethez hasonlóan a megyei rendek is „. . . örömmel karolták fel az alkalmat (a magyar liturgikus könyvek kiadását), hogy a nemzetiesedés ezen rugója országgyűlésileg mozdítottason elő, ezt tehát az odatartozó tárgyak sorába igttatni és közelebbi alkalommal előmozdítani rendelték.”³⁸

Az 1842–43-as országgyűlés anyagi nehézségekre hivatkozva elutasította a Hajdú Kerületnek a görög katolikus szertartási könyvek magyar nyelvre történő lefordítása és állami kiadása iránti kérését.³⁹ 1847-ben Zemplén megye gyűlésén is javaslatot nyújtot-

35. A görög rítusú liturgián a pap és hívek felváltva énekelnek, imádkoznak. Vö. Szabó J., 1986. Kézirat

36. *Haraksim.*, i. m. 111–116.; Vö. Arató E., 241–243.

37. Pesti Hírlap 1841. 22, 34, 53.

38. Zemplén vármegye Levéltára (Z. Lt.) Polc: 346. szám: 406.

39. Vö. Pirigyí I., 1982. 103.

tak be, a magyar liturgikus nyelv behozatala érdekében. A megye úgy határozott, hogy a javaslatot az országgyűlési bizottsághoz teszi át.⁴⁰ Ugyanebben az évben Popovics Bazil munkácsi püspök azt kéri dr. Lakatos György hajdúböszörményi lelkésztől, hogy „a Hajdú Kerület kifogásai ellenére is az orosz nyelv mint liturgiai ki ne küszöböltessék az iskolából.” (Vö. Függelék VII.).

Látjuk, a Hajdúságban az egyházi szláv–orosz nyelvet továbbra is tanították. Nem változott, sőt rosszabodott a helyzet azután, hogy az osztrák és orosz cári csapatok leverték a magyarországi forradalmat és szabadságharcot, átmenetileg oroszbarát osztrák politika dominált, s a ruszin nemzeti mozgalom russzofil jelleget öltött.⁴¹ Ebben az időszakban, melyet a ruszin nemzeti újjászületési mozgalom fellendülése jellemez, a korábbiakhoz viszonyítva bővebb teret kap a ruszinorosz nyelv alkalmazása a polgári életben, s dominálónvá válik az egyházi hivatalos írásbeliségben.⁴² Az egyházi adminisztrációban bekövetkezett fordulatot jól érzékelteti a szabolcsi görög katolikus parochiák iratanyaga is. Orosz nyelvű iratmásokban bővelkednek a protokollumok, újra megjelennek a cirill betűvel vezetett anyakönyvek.

A hajdúdorogiaknak a magyar liturgiai nyelv bevezetésére irányuló törekvései csak 1861 után, a Habsburg önkényuralmi rendszer válsága nyomán nyerhettek újra kifejezést,⁴³ s a kiegyezés után bontakozhattak ki. Az országos jellegűvé váló mozgalomnak, nem utolsósorban a magyarországi katolikus klérus ellenállása miatt, a régi Magyarország keretei között nem sikerült a magyar nyelvű liturgiát hivatalosan kieszközölni.

A kárpátukrán (rutén, ruszin) szórványokra vonatkozó néprajzi indíttatású feldolgozásokban általában szó esik a kárpátukrán népesség migrációjának, nyelvi–kulturális asszimilációjának vallási, egyházszerkezeti háttéréről is.⁴⁴ Mikrovizsgálatok híján, s bizonyos XIX. század végi, XX. század eleji képleteknek a korábbi századokra történő visszavetítődéseként, a szakirodalomban az a felfogás uralkodik, mely szerint a vallási unió elősegítette az ukrán szórványok asszimilációját. Ez a történészeknél a kárpátukrán egyházi értelmiség egyes rétegei asszimilálódására vonatkozó nézet,⁴⁵ nem alkalmazható néprajzi vonatkozásban, jelen esetben a kárpátukrán szórványokra. A szórványok között végbement asszimiláció nem volt kisebb, jelentéktelenebb a hasonló helyzetben élő görögkeletiek körében sem. A XVIII. századi XIX. század eleji görögkeleti és unitus magyar nyelvű nyomtatványok összevetése azt is megmutatja, hogy az ortodoxok, mivel a római katolikus klérus nem kötötte meg kezüket, jóval rugalmasabban és gyorsabban tudták követni a szórványok között végbement nyelvi, etnikai változásokat. A bizánci rítushoz kapcsolódó első magyar nyelvű nyomtatott művek – imádságos és evangéliumok könyvek, epistolák, liturgikus fordítások, katekizmusok stb. ortodox kiadványok.⁴⁶

A XVIII. századi kárpátukrán egyházi hivatalos írásbeliséget kutatva figyeltem fel a fenti egyszerűsítő vélemény elfogadhatatlanságára. Arról győződtem meg, hogy éppen az unió XVII. század végén XVIII. század elején történt megszilárdulásával, az egyházmegyei hierarchia és intézmények római katolikus mintára történő kiépülésével, az önálló görög katolikus iskolaszervezet fokozatos megteremtődésével az unitus egyház, ha nem is akadályozhatta meg, de feltétlenül lassította az ukrán szigetek között

40. Sztripszky H., 1913. 111.

41. Mayer M., 1977. 15.

42. Perényi, J., 1957. 43–60.; *Haraksim.*, i. m. 157–163.; Vö. még *Mészáros.*, i. m. 60–65.

43. *Pirigyi.*, i. m. 105–111.; Mayer., i. m. 137–140.

44. *Paládi-Kovács A.*, i. m. 355–357.; *Ács Z.*, 1985. 419–426.; *Niedermüller P.*, 1980. 18.; *Sasvári.*, 1984. 154–155.

45. Vö. *Arató E.*, 1975. 124.

46. *Petrik G.*, 1888–1892.; *Sztripszky H.*, 1913. 75–113.; *Molnár N.*, 1966. 271–281.; *Ivancsó I.*, 1987.

megfigyelhető akkulturációs folyamatokat. Különösen szembevetendő ez ruszin–szlovák viszonylatban, ahol a ruszinról szlovák nyelvre (keletiszlovák nyelvjáráásra) történt átváltás után is elsősorban az egyház, az egyházi iskola és értelmiség hatásaként – megőrződött a keleti szlávokhoz való tartozás tudata, a ruszin öntudat. E kettősség nyomán alakulhatott ki a lényegében még ma sem lezárult vita – szlovák–ukrán nyelvi és néprajzi határról.⁴⁷ A görög katolikus egyház és intézményei, a görög katolikus egyházi értelmiség hatásával is összefügg, hogy a keletiszlovák nyelvjárást beszélők jelentős tömegei később, csak az I. világháború után, Csehszlovákia keretei között azonosultak a szlovák nemzeti tudattal. A tót nyelvű ruszinok Bács és Szerém megyében, ahogy Munkácsy Mihály nevezte a mai jugoszláviai ruszinokat,⁴⁸ – keletiszlovák típusú nyelvük ellenére is ruszinnak, ruszin–ukránként tekintik magukat ma is. Azt a véleményt tartom elfogadhatónak, mely szerint az unitus egyház (bizonyos időszakoktól eltekintve, mint pl. 1849–1861 között) általában nem törekedett a szórványok között természetesen bekövetkezett etnolingvális folyamatok megfordítására. Az egyházi hierarchia, abból kiindulva, hogy a papság hivatása etnikumtól független, arra törekedett, hogy a híveket nyelvi igényeiknek megfelelően szolgálják ki. A XVIII. század 70-es éveiből a papságról fennmaradt egyházi összeírások – bizonyára nem funkciótlannal – feltűntetik a lelkészek nyelvtudását is. 1806-ban, mikor a budai Egyetemi Nyomda kikérte Bacsinzky András véleményét is a munkácsi egyházmegyében nyomtatandó népiskolai könyvek ügyében, a püspök válaszában kitért a „viszonylag kevés számú magyar anyanyelvű, és a városokban élő, a magyar és ruszin nyelvet elegyest beszélő városi híveire” is, hangsúlyozva, hogy azok kedvéért nem kell a magyar nyelvet bevinni a rutén ázbukákba – tanuljanak azok magyar nyelvű ábécéskönyvekből.⁴⁹

FÜGGELÉK I.

Anno 1667 die 19 juni Pro 2 fr:

Mi Serfőző István A' mi Kegyelmes Koronás Király Csaszár urunk Eőfelsége Dorogi Szabad Hajdu Varossanak Fő Hadnagya Juratus Nemes Racz Asessorommal egyetemben Köszönetünk és Szolgálatunk Ajjalsanak utanna Jelentyük és adgyuk Tuttara Mostani és Következendő belieknek de Kivált képpen az kiknek illik Hogy mi megh Nevezett Dorogh Szabad Hajdu varosok Helyes Lakos Nemzetes olajival ugy mint Nemzetes Nagy Andras, Nemzetes Pap, Andras Harssan, Peter Hunyadi Mihály . . . (?) lakos olajival edgyütt szép szerrel megh Alkudank Á Prédikatorokrul is ahogyan is Ki Ki a Sz: Ecclesiaban mint Foglyallya magát. Kegyelmes Feő Generális urunk Eő Nagysága Kegyelmes Parancsolljattýabul Szerént olyan szept Renddel ugy mit megh Engettük Nemzetes olaji Renden Következőknek olyan renddel Hogy Az olá Prédikátor minden vasárnap reggel szabadon Prédikálhasson, viszont másodszor következendő vasárnap Ebédkor Predikállyon, az ottani Racz Renden levő Predikatorok, A mi modonk szerent Predikallyon Szép renddel. Különben megh nem engettük sem templomot sem semmi fizetést, Melynek Nagyobb Eőresegere fűztünk olyan kötetést Hogy A mely Fél fel Bontya Ezer Forint a kötele.

In oppid. Hajdonik. Dorogh juratus Notarius . . . (olvashatatlan aláírás). Kívül: Literae de Ritu Graeco-Catho (licorum) de Anno 1667 A. HPL. Fasc. 2. 28. 1667.

47. Rot A. M., 1973. 264.

48. Munkácsy M., 1913.; Udvari I., 1982. 33–47.

49. Kusztogyijev K., 1843. 32.; Vö. Rudlovcsak O., 1981. 241. 387.

II.

Betsületes Nemes Tanács . . . Mi illeti az iskolabéli állapotokat és tanítókat, én ugyan a Norma Tanításnak ellenkezője éppen nem vagyok, sőt akarom is, de emellett azt is kívánom és bár úgy következne, hogy valamint ez előtt, a Nemes Város a külső Iffiaknak táplálója és istápjja volt, akik által az Napkeleti szent Rítusunkat, s rendtartásainkat Diaecezisemnek nagyobb részében tudniillik a jó Cántorok által terjesztette és mindenütt díséretesek és híresek voltak, úgy ezután is előbbeni képpen az orosz és oláh nyelveken azon iskolák virágozzanak . . . Bacsinszky András . . . Ungvár 1792 HPL. Fasc. 10. N. 17.

III.

Azon Tudományoknak feljegyzése melyekre a NS. Szabad Hajdú Dorogh Varossa Nemzeti iskolába járó leánykák tanítottak és az 1815/16 Oskolai Esztendő 1-ső felében megpróbáltattak. 1ször. A Szeretetről nevezetesen a 10. Parantsolatról az Anya Szent Egyház 5. Parantsolatairól és az Imádságokat oroszul és magyarul tanulták.

2szor. A Bibliából vagy Sz. Írásból Tanulták az ÓTestamentumot, nevezetesen a Világ Teremtésétől, a Jákob nemzetség rendiig.

3szor. A betűk esmerésében gyakoroltattak.

4szer. A betűket megösmervén foglalnak valamint a Táblákból, s a Könyvekből is.

5ször. Az Olvasást az ABC Könyvekből helyes ki mondás szerént gyakorolták.

6szor. A számvetésből a Számlálásban némelyek össze adásba gyakoroltattak.

HPL. Fasc. 28. jelzet nélkül. 1816.

A Tudományok feljegyzése . . . a dorogi nemzeti iskolában . . . , a tudományok 1916 április 14-i examinációja alapján.

1., Harmadik oszt. beliek. Keresztényi tudományokból tanultak az igazságról.

2., Gyakoroltattak a magyar, orosz, deák olvasásban és orosz éneklésben.

3., A Deák nyelvből tanulták a Declinatioakat és Conjugatioakat.

4., Biblia szt. Historiából az ÓTestamentum tíz első czikelyét.

5., Számvetésből a meg nevezet módjaiban gyakoroltak.

6., Az írásban minő előmenetelt tettek ime bizonyítják.

Másodosztály beliek: 1., ugyancsak imádságokat.

2., Gyakoroltattak a magyar, orosz olvasásban és egyházi éneklésben.

3., A Biblia Szent Historiaiból Tíz első Tzikkely.

4., Számvetésből összead(ás), kivon(ás).

5., Írásból előmenetelt kézírásuk bizonyítja. Joannes Rohodi Docens

HPL. Fasc. 28. N. 48. 1816.

Tudományoknak feljegyzése . . . a Nemzeti és Capitális iskolába járó ifjuság 1820. szept. 3. közönséges próbatétele alapján.

1., Keresztényi tudományokból: imádságokat orosz és magyar nyelven. Katekizmust az V fő czikelyt a keresztényi igazságról könyv nélkül.

2., A betűket orosz és magyar tábláról és az ABC könyvekből.

3., Megismervén a betűket foglaltak valamint a Táblákról úgy az A.B.C. könyvekből.

4., Tanulták az olvasást az Orosz és Magyar ABC könyvekből és a Katekizmusból, a helyes kimondás regulái szerint, az orosz éneklésből pedig a 8 Alapfokot tanulták.

5., A számvetésből a számlálást, összeadást, kivonást, némelyek sokszorozást is tanultak.

6., Ékes írásból minő előmenetelt tettek légyen, kezek írásából ki tetszik. Csomay György tanító. HPL. Fasc. 24. N. 13. 1820. Vö. még. HPL. Fasc. 32. N. 12. 1822; HPL. Fasc. 39. N. 4, N. 6.

Azon Tudományoknak rövid feljegyzése melyeket a Ns. H. Böszörményi gk. Normal Oskolába járó két renden levő Férví és Leány tanuló Gyermekek tanítottak és április 21 napján Fő Próbátételre ki is állottak 1821/2 oskolai évben.

1., A keresztényi tudományokból régi olvasók a hitről 118 kérdéseket, az ujj Olvasók pedig ugyan csak a Hitről 55 kérdéseket, a kezdők pediglen Kiss Katekizmusból elő mondás által 45 kérdéseket és mindennapi szükséges imádságokat is tudják.

2., A Sz. História Biblia: Az ÓTestamentumból elsőbb Szt. Históriaikat könyv nélkül meg tanultak, de csak azok, akiknek könyvek volt.

3., Az olvasó könyvekből nevezetesen Normalis Abecekből, Papista Abecekből, Lelki Kintsből, Rózsás Kertből, Uti Társból, Jerusalemból, olvasásra foglalásra, betűk eszméjére tanítottak. Ide járulván az Orosz olvasás foglalás és Betűk eszméje.

4., A számvetésből, számokat leírni, kimondani, azokat összeadni, kivonni, sokszorozni, elosztani, naponként szorgalmas gyakorlás volt.

5., Az írásban pedig minémű előmenetelt tettek legyen, és Kiváltképen azok a kiknek papírosok volt, az saját kezi írásaiból nyilván kitetszik . . . HPL. F. 30. 42. 1822, Vö. még. F. 26. N. 10 1818.

IV.

Szabad Hajdu Városok Kerületének!

A hazai nyelv mívelése hogy főrugója a nemzetiesedés előhaladásának, ezen alapos állítás bővebb fejtegetését szükségtelennek látják a megye Rendei, – s amelly lelkesedéssel vették e részt a Törvényhozó Testnek is országgyűlésileg a Haza legkegyelmesebb Attya jóváhagyásával lett gondoskodását, annyira borzadva értették meg az illető munkácsi megyés püspök Méltóságának éppen a Népnevelés tekintetében írott levele következésébe történt annak bejelentését, hogy a Szabad Hajdu Kerület kebelébe Dorog városába ezen szent cél letiprásával az egyesült görög vallást tanítók mind az isteni tiszteletökben eddig gyakorlott hitszónoklatok és énekek mind pedig egyéb tanulmányok magyar előadása helyett az Orosz szláv nyelvet hozták be és a magyarnak született növendékeket jövődől polgári létük nagy veszteségével valóba botránkozólág olly nyelv tanulására szoritják, mellyt átallyában nem is értenek.

Szükségesnek látták a Megye Rendei a Nemes Kerület figyelmét felszöllitani és hazafiui bizodalommal megkérni: hogy ennek valósága esetébe a Nemzet illy nagy sérelme azonnali orvoslására hathatósan intézkedni és a Honn eránt a hajdankorban eléggé bizonyított bizodalomnál fogva is olly sikerrel rendelkezni legyen szives: hogy a szláv nyelvnek elhatalmazhatása ellen jövődőlre is biztos gát vessen, ezt kívánja a 840-ik VI-ik Törvény, de parancsolja a Haza eránt tartozó Szeretet is.

Költ 1841-ik esztendei Böjtmás hava 15-ik napján S. a. Ujhely városában folytatott Közgyűlésből. Zemplén vármegye Levéltára (ezután Z.lt.) Pócz: 345, Szám: 172.

V.

Nagy Méltóságú Méltóságos Fő Tisztelendő Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitézlő Rendei! Fojó évi Böjtmás hava 15-ről 190 sz. a. hozzánk utasított hivatalos levelükben az iránt szöllitván fel bennünket Kegyelmesség Nagyságtok Kigyelmetek, hogy amennyiben előttük az jelentetett volna be, hogy kebelbeli Dorog városunkban az egyesült görög szertartású Tanítók, mind az isteni tiszteletökben eddig gyakorlott Hitszónoklatok és énekek, mind pedig Tanulmányok Magyar előadása helyett, az orosz szláv nyelvet hozták volna be – ennek valósága esetében a Nemzet illy nagy sérelme azonnali orvoslására, olly sikerrel rendelkezni, hogy a szláv-nyelv elhatalmazhatása ellen a Törvény- és Haza szeretet kettős parancsainál fogva jövődőlre is biztos gát vessessék.

Van szerencsénk Kegyelmességtek, Nagyságtok Kigyelmeteknek Dorog város Tanácsa és közönségének e tárgyban hozzánk beadott hivatalos jelentését ezennel általküldeni. – Ebből valamint mi örömmel, ugy Kegyelmességtek Nagyságtok Kigyelmetek nyugodtan fogják kiérteni, hogy a vád, mely ugy az érintett Egyház, és egyházi Közönség szellemirányát, mint ezen Kerületi Kormányzás éberségét a Nemzet Nagyszemű érdeke ellenében megbocsáthatatlanul terhelhetné – olly színben mint előállitottat – alaptalan. Ami azonban figyelmünket e tárgynál magához mintegy leláncolná, azon a Dorog Város Tanácsa és Közönsége imént felidézett jelentésében foglalt előadás – miszerént a Keleti Anya Szent Egyház tanja, azt mondatik tartani, hogy körében minden egyházi szertartásokat még a Mystériálékat is azon nyelven lehet kiszolgáltatni, mit a nép ért, és hogy ez ekkoráig így nem történt egyedüli oka csak az egyházi szertartásokhoz tartozó könyvek országos költségeket kívánó ki nem nyomtathatása. Miután e tannak valósága felől jelen közgyűlésünkben személyesen is jelen volt Dorogi Főesperest Ur igazolása szerint is bizonyosokká lettünk; miután továbbá meg lennénk győződve a felől, hogy a Magyar Nemzeti Nyelv elő mozditásának egy-egy hatalmasabb eszköze alig lehet mint ha az azzal való élés, az egyházi szertartások körébe is felvetetik,

s így annak esmérete mintegy a lelki szükségletek kielégítése eszközévé válik – két kézzel kívánjuk meg ragadni az alkalmatasságot, mely bennünket a Nemzetisedés érdekében illy nagyszerű célra vezethet – ugyan azért elhatároztuk, hogy mi magunk részéről azon országos költségeknek, mik evégre megkívántatandók lennének arányos viselésére minden pillanatban készek vagyunk; s ennél fogva e tárgy országos indítványozását is jövő országgyűlési utasításaink sorozatába előlegesen feljegyeztettük. Miután pedig igen igen tudnánk azt, hogy az eféle országos indítványokat létre csak országos pártfogás érlelhet, az iránt az ország minden Megyei és Kerületi Törvényhatóságait hazafiui bizodalommal felszólíttatni rendeltük.

Mit a midőn ezennel Kegyelmességtek Nagyságtok Kigyelmekekkel is tudatnánk azon reményünket nyilatkoztatjuk ki, hogy említett indítványozásunk Kegyelmességtek Nagyságtok Kigyelmekeknel, mint a kiket a Nemzetisedés iránti hazafiui buzgalom különösen lelkesít, és a kiket e tekintetben legterjedelmesebb érdekek is övedzenek körül, nemcsak visz-hangra: de hathatósb gyámolításra is fog találni.

Akik egyébiránt szives jó indulatjokba ajánlottak maradtunk. Költ az 1841-ik évi Junius hó 14 s több napjain H. Böszörményben tartott Közgyűlésünkéből. Kész kötelességű szolgálai Hajdu Kerület. Z. lt. Polc: 346, Szám: 406.

VI.

Tekintetes Főkapitány Ur!

Tekintetes Nemes Zemplén Vármegyének a Tekintetes Hajdu Kerülethez intézett, s Tekintetes Fő Kapitány Ur által fojó évi Tavaszhó 24-ről 185 szám alatt nyilatkozás végett velünk hivatalosan közlött abbéli levelére, mintha Városunkban az egyesült görög vallást tanítóok, mind az isteni tiszteletekben addig gyakorlott Hitsuóklatok és énekek – mind pedig tanulmányok Magyar előadása helyett az orosz–szláv nyelvet hozták volna be, s ezáltal a született magyar Növendékeket jövendő polgári létök nagy vesztésévével s a Törvény megtapodása és Hazaszeretet megtapodásával olly nyelv tanulására szorítanáok, mellyet általjába nem is értenek – a kívánt Nyilatkozást következőkbe terjesztjük elő.

Valamint mélyen tiszteljük Tekintetes Nemes Zemplén Vármegyének a Nemzetisedés és Nemzeti Nyelv előmozdításában kitüntetett azon buzgólkodását, minél fogva e részbeli gondoskodását saját keblén tul is ki terjeszti ugy más részről mélyen érezzük azon gyanúsítást mely ezáltal nem csak hitfelekezetünk szellemirányába, hanem magára közvetlenül ugyan a kebelbeli – közvetve pedig a Kerületbeli Kormányzás éberségére is hárul. S meg nyugvásunkat csak abban találjuk, ha a dolgot hivatalos tekintetünk kezeskedése mellett ugy felvilágosíthatjuk, hogy annak minden gyanu alá vett árnyék oldalai elenyésszenek.

Ennélfogva ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy azon előadás mintha városunkban a hitszóoklatok, és oskolai Tanulmányok orosz szláv nyelven adatnának elő teljességgel nem igaz – ez nálunk soha nem történt s nem történik, s hogy az esmeretes felmondással éljünk „Míg Magyar él Buda áll” nem is fog történni, s ezt egy általjába magyar ajku nép terület és született magyar növendékeknel feltenni is talán képtelenség: igaz ellenben, hogy oskoláinkban, az orosz betű ismerés, olvasás, némely közönséges imádságok és éneklésekre a növendékek tanítottak: de ez csak az egyházi szertartások tisztább felfogása – különösen pedig az ének tanítás – azért történt, hogy a különben magános egyházi éneklő egyszerű, gyakran igénytelen hangját többeknek kísérni, s ezáltal az Isteni tiszteletet szív emelőbbé, innepélyesebbé tenni lehessen. Nem tagadhatni ugyan, hogy ezen irány koronként tulnyomóssággal is kezdett birni, mint történt ez az 1833 és a legközelebb elenyészett években is, de figyelmünk mindenkor ébren volt, és valamint először a tapasztalt tul nyomósság iránt hivatalosan felszólalni el nem mulattuk, ugy utóbb annak az oskolai tanítás rendszerre oly módon lett megállapításával, hogy abból minden orosz tanítás általjába számüzessék végképpen gátat vetni nem késtünk, a miután e részben illető helybeli lelkszeink részéről nem tsak semmi nyilvános ellemzésre nem találtunk, sőt Magyar Nemzeti Nyelvünknek az egyházi szertartások körébe is leendő felvétele iránt táplált óhajtasunkat tetleges következeésekkel sikerülve látjuk, de különben azt is tudjuk, hogy a Keleti Anya Szent Egyház világósságot szerető tanítványja azt tartja, hogy körében minden egyházi szertartásokat még a Mystériálékat is azon nyelven végezni lehet, mit a Nép ért, s hogy ez így nincsen egyedüli oka tsak a szertartást illető könyvek országos költségeket kívánó ujdonyomatása, hogy sem hitfelekezetünket, sem egyházi személyünket az orosz szláv nyelv szándékos terjesztés elvszerint – sem minket édes Anyai Nyelvünk iránti közömbösség, hidegség,

vagy csak figyelmetlenség gyanuja távolról sem terhelhet, nyugodt lélekkel állítani, s büszke öntudattal mondani merjük, hogy bár hitvallásunkra nézve ugyan oroszok vagyis tulajdonképpen egyesült görög szertartásúak – mindazonáltal testestül, lelkestül szint olyan magyarok vagyunk, mint a Római Katolikusok, Reformátusok vagy Evangélikusok, bár vallásuk Római, Helvét, vagy Ágostainak neveztessek.

Ezek így lévén reménylünk, hogy Tekintetes Nemes Zemplén Vármegyének irántunk táplált aggodalma Valamint a Tekintetes Kerületnek is e részbeni különös rendelkezése szüksége elenyészik. – Miért is jelenlegi nyilatkozásunkat Tekintetes Nemes Zemplén vármegyének megküldeni kérjük. Többire teljes tisztelettel maradtunk. Tekintetes Fő Kapitány Urnak alázatos szolgáló st. Dorog Város N. N. Közönsége. Költ H. Dorogon az 1841.-ik év Tavasz utó 23-án tartott gyűlésünk-ből. Kívülről: Hajdu Dorog Város közönségétől. Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitézlő Pély Gábor Urnak a Tekintetes Nemes Hajdu Kerület Nagydemü Főkapitányának teljes tisztelettel. Z. lt. Polc: 346, szám: 406.

VII.

Dr. Lakatos György

Kedvelt fiam Nagyonisztelendő Alesperes és Szentszéki Ülnök! Hogy Kedveltséged mint Böszörményi Lelkész az ottani elemi tanodából az orosz olvasás tanítását, még eddig kiküszöbölni nem engedte az Kedveltségednek a Hajdukerület kifogásai ellenében annál inkább dicséretére szolgál, és a megyei Kormány nézeteivel megegyezik, – minthogy nálunk az isteni tisztelet orosz nyelven tartatván, a gyermekeket orosz olvasáshoz is szoktatni valamint hasznos, úgy szükséges is mifelől is Kedveltségedet f. é. 89-ik szám alatti jelentése folytában nem csak kellő tudomásul, hanem jövőendőrei alkalmazásul is ezennel értesitem.

Egyéberént Püspöki áldás adása mellett maradok. Ungváron. Julius 3. napján 1847. Kedveltségednek Krisztusban legszivesebb Atyja

Bazil Püspök

Hajdúböszörmény Parochiális Irattár 1847.

IRODALOM

Arató E.,

1983. A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Budapest.

Ács Z.,

1985. Szabolcs megye nem magyar etnikumai a XVIII. században. Különlenyomat a debreceni Déri Múzeum 1982. évi évkönyvéből Debrecen, 419–426.

Basilovits J.,

1799. Brevis notitia Foundationis Theodori Koriathovits . . . I. Kassa Pars III. Cap. VII.

Benkő L., (szerk.)

1976. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. Budapest.

Böhm V.,

1897. A liturgikus nyelvekről. Eger.

Cselényi I.,

1983. Hajdúdorogi Püspöki levéltár. Balázs P., (szerk.): Magyarország levéltárai. Budapest. 332–335.

Dávid Z.,

1971. Hajdúdorog népesedéstörténete. Komoróczy Gy., (szerk.): Hajdúdorog története, 41–97.

Duchnovics A. V.

1967. Isztorija prjasevszkoj eparchiji. Sz. Peterburg. in. Duchnovics O. Tvorit t. 2. Prjasiv–Bratislava.

Duliskovics J.,

1877. Isztoricseszkiye cserty Ugro–russzkich. III. Ungvár.

Ember Gy.,

1947. A munkácsi görög katolikus püspökség lelkeszségeinek 1747 évi összeírása. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1944–46. Budapest, 95–117.

- Grigássy Gy.*,
1913. A magyar görög katolikusok legújabb története. Ungvár
- Haraksim.*,
1961. K sociálnym a kultúrnyom dejinam Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava.
- Hodinka A.*,
1910. A munkácsi görög katolikus püspökség története. Budapest.
1911. A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára I. Budapest.
1913. A püspöki levéltár leltárkatalógizálása. Görögkatolikus Szemle 18., 19. sz.
- Interetnikus*
1984. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. szerk. *Kundi E.–Szabadfalvi J.–Viga Gy.* 147–159.
- Ivancsó I.*,
1987. A magyar görög katolikus liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai. A Hajdúdorogi Egyházmegye Jubileumi Évkönyve, 1912–1987. Nyíregyháza, 1987. 158–181.
- Karácsony J.*,
é.n. A görög katolikus magyarok eredete. Budapest.
- Komáromy A.*,
1898. A szabadhajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Budapest.
- Kosáry D.*,
1983. Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest.
- Kusztoyijev K.*,
1843. Cerkov ugorszkich russzkich i szerbov v ich vzaimnootnosenyije. Moszkva, 32.
- Márton J.*,
1818. Lexicon trilingve Latino–Hungarico–germanicum. Pars secunda. Viennae Austriae.
- Mayer M.*,
1977. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések. Budapest.
- Mészáros K.*,
1974. Mészáros Károly önéletrajza. Bevezette, sajtó alá rendezte Csorba Csaba. Debrecen, 1974.
- Molnár N.*,
1966. Perevodi cerkovnoszlavjanszkich liturgiceszkich teksztov na vengerszkij jazik. Studia Slavica 12. 271–281.
- Munkácsy M.*,
1913. Tót nyelvű rusznákok Bács- és Szerém megyében. Budapest.
- Niedermüller P.*,
1980. Adatok Rudabányácska településtörténetéhez. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 18K. 89–99.
- Paládi-Kovács A.*,
1973. Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. Népi Kultúra – Népi Társadalom. VII. 327–369.
- Perényi J.*,
1957. Iz isztoriji zakarpatszkich ukrajincev. (1849–1914.) Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 14. Budapest.
- Petrik G.*,
1888–1892. Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatás a Magyarországon s a hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. I–IV. Budapest.
- Pirigyi I.*,
1982. A görög katolikus magyarság története. Nyíregyháza.
- Rác I.*,
1969. Hajdúk a XVII. században. Debrecen.
- Rot A. M.*
1973. Vengerszko–vosztocnoszlavjanszkije jazikovije kontakti. Budapest.
- Rudlovcsak, O.*
1981. Bilja dzserel szucsasznosztvi. Bratislava–Prjasiv.

- Sasvári L.*,
 1977. Az észak–magyarországi görögséggel kapcsolatos népnevek. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. 22–29.
1984. Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18–19. században. 1977/a. A hazai görög katolikusok sajátos egyházi szavai. Magyar Nyelv 73. 325–335.
1979. Óhitű. Magyar Nyelvőr. 103. 231.
1982. A magyar nyelvű görög katolikus naptár. Magyar Nyelvőr 106. 102–104.
- Szabó J.*,
 1986. Adalékok a görög katolikus iskolaügy és tanügyigazgatás történetéhez. Nyíregyháza. Kézirat.
- Szinnyei J.*,
 é. n. Magyar írók élete és munkái I. Budapest.
- Sztripszky H.*,
 1913. Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól. Budapest, 111.
- Timkó I.*,
 1971. Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest.
- Udvari I.*,
 1982. Adalékok a bács-szerémi ruszin nyelv magyar jövevényszavai alaktani meghonosodásához. Általános információk a jugoszláviai ruszinokról. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. tom. 9/E. 33–47.
1984. Adalékok a XVIII. századi kárpátukrán hivatalos írásbeliséghez. XVIII. századi cirill betűs iratok. *Kunt E.–Szabadfalvi J.–Viga Gy., (szerk.):* Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 135–146.
1985. Adalékok a szórványukrántság történetéhez. (Szabolcs megye) A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 23. 24–31.
- 1985/a. A magyar helyesírás nyomai a kárpátukrán folyóírással írásbeliségben. Studia Russica VIII. 243–265.
1986. Dannije o zakarpatzsko–ukrajinszkoj oficialno–gyelovoj pismennosztyi XVIII. v. (O hajdudorogszkich godach Grigorija Tarkovicsa). Studia Slavica 32. 64–100.
1987. Kopcsay János írásmódjáról. Szlavisztikai Tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára. ELTE. Budapest, 1987. 385–397.

BEITRÄGE ZU DEN KYRILLISCHEN HANDSCHRIFTEN AUS HAJDÚDOROG IM 18. JAHRHUNDERT

(Auszug)

Im Verlauf der Sammlung und Bearbeitung von kyrillischen Handschriften, die aus dem 18. Jahrhundert stammen, die Funktion von Amtsschreibern tragen und dem Kreis des ukrainischen Schrifttums zugezählt werden können, stiessen wir auf eine verhältnismässig hohe Zahl an Handschriften aus Hajdúdorog. In der vorliegenden Arbeit umreissst der Verfasser die Meinungen, die sich über den kultur- und bevölkerungsgeschichtlichen Hintergrund dieser handschriftlichen Quellen gebildet haben.

Anhand dieser Quellen stellt er fest, daß es während der untersuchten Periode in dieser Hajdústadt keine serbischen Einwohner gegeben hat. Die die Bevölkerung der Hajdústadt Dorog bezeichnenden Wörter: Rascianus, rác, ‚serbisch‘; Ruthenus, orosz, rusin, ‚kleinrussisch‘; Valachus, oláh, voloch ~ valach ‚rumänisch‘ liturgischen und kirchenorganisatorischen. Hintergrund So zum Beispiel die Wörter Ruthenus, orosz, rusin – die die Bevölkerung von Dorog bezeichnen, verbreiteten sich erst mehr als ein Jahrhundert nach dem, daß Hajdúdorog in den Kirchendistrikt von Munkács eingegliedert wurde.

Die Pfarrer von Hajdúdorog im 18. Jahrhundert waren ohne Ausnahme hochgebildete Leute (János Petkovszky, György Szabados, András Bacsinszky, János Kopcsay, Gergely Tarkovics usw.), und sie alle spielten eine bemerkenswerte Rolle in der Geschichte des Bistums von Munkács. Die recht wechselhafte Kirchengeschichte der von Ungarn bewohnten Hajdústadt ging nicht spurlos vorüber. So kamen beispielsweise die Integrierung von Hajdúdorog in den vorwiegend und in seinem Charakter überwiegend ruthenischen Kirchendistrikt sowie das Wirken von Intelligenzleuten ruthenischer Abkunft innerhalb der Kirche auch in der Schulbildung zum Ausdruck. Da das Ungarische keine akzeptierte Liturgiesprache war, wurden in der Liturgie die von den Nachbarvölkern gebrauchten Liturgiesprachen, das Rumänische und das Kirchenslawische, angewendet. Auf Erwarten der Kirchenobrigkeit wurden die Elemente des Rumänischen bis in die zwanziger Jahre des 19. Jahrhunderts und das Kirchenslawische (später Russisch) bis 1861 unterrichtet. Um dem Unterricht in Kirchenslawisch bzw. im Russischen zu entgehen, leitete die Einwohnerschaft der Stadt Hajdúdorog während der Reformzeit eine Bewegung für die Einführung einer ungarischen Liturgie ein. Beim Ingangsetzen dieser Bestrebungen spielte auch der Adel aus dem Komitat Zemplén eine Rolle.

Zu dieser Arbeit gehören auch mehrere Anhänger, die einerseits mit dem griechischkatholischen Schulwesen in der Hajdúság und andererseits mit der Geschichte der Einführung der ungarischen Liturgiesprache in Zusammenhang stehen.

István Udvari